

Critical Studies in Texts and Programs of Human Sciences,
Institute for Humanities and Cultural Studies (IHCS)
Quarterly Journal, Vol. 23, No. 3, Autumn 2023, 167-189
Doi: 10.30465/CRTLS.2021.35680.2198

A Critique on The Debate of Liberals and Communitarians in Contemporary Political Philosophy

Mohammad Shojaeian*

Mohammad Reza Taheri**

Abstract

Communitarianism and its serious critique of liberal discourse is one of the most important issues in contemporary political philosophy. The book *"An Introduction to the Debate of Liberals and Communitarians in Contemporary Political Philosophy"* is responsible for analyzing this important issue. One of the strengths of the present book is to address an almost novel subject in the field of political philosophy that has been less studied independently, especially in Persian sources. The authors' emphasis on Paul Ricoeur's method as "text-based hermeneutics" gives them a considerable opportunity to examine and read the works of political thought. However, there are some objections to the book. First, the writers have not paid attention to the results of this conflict and the effects or, in other words, the changes that have resulted from the conflict in contemporary political philosophy. Second, the authors did not pay attention to the influence of Wittgenstein II's views on the content of the political philosophy of communitarianism. The authors also attribute a leadership role to McIntyre, but little attention has been paid to Sandel's very important position. Also, considering that the axis of the dispute was justice, it was appropriate that the axes explained in the book in this regard be finally referred to the issue of justice.

Keywords: Liberalism, Communitarianism, Political Philosophy, Justice, Individualism.

* Associate Professor, Faculty of Political Sciences, Research Institute of Hawzah and University, Qom, Iran
(Corresponding Author), shojaian@rihu.ac.ir

** PhD in Political Science, Imam Sadiq University, Tehran, Iran, Taheri_777@yahoo.com

Date received: 06-06-2023, Date of acceptance: 23-10-2023

In the last two decades of the 20th century, communitarianism and its famous debate with liberalism occupied a wide scope in the field of political philosophy. The debate extended to the new century. Objectively, the new communitarian school emerged in the early 1980s with the publication of four important books: "After Virtue" by McIntyre, "Liberalism and the Limits of Justice" by Sandel, "Spheres of Justice" by Walzer, and "Philosophical Arguments" by Charles Taylor. Each of these books, in their own way, criticized the goals and ideals of liberalism, particularly its theories of justice and rights. The main target of criticism of these books was Rawls's "A Theory of Justice". Communitarianism criticized modern liberalism by relying on the intellectual-philosophical framework of Aristotle and Hegel, and by relying on the theoretical foundations established by later Wittgenstein. The book *"An Introduction to the Debate of Liberals and Communitarianism in Contemporary Political Philosophy"* attempts to explain and analyze this influential debate in Western political philosophy and thought. This article examines and criticizes this book.

The book, co-authored by Majid Tavassoli Roknabadi and Mukhtar Nouri, two Iranian researchers of political thought, was published in 2018 by the Research Institute of Humanities and Cultural Studies. One of the strengths of this book is engaging in an almost novel topic in the field of political philosophy. The importance of this topic increases when we know that there are very few works dedicated to this topic in the Persian language.

One of the important topics in the book is its focus on Paul Ricoeur's "text-centered" hermeneutic method in the analysis of political philosophy. According to Ricoeur's methodology, to interpret and understand a text, it is enough to focus on the text itself, and there is no need to address the social context or the author's intention.

In this model, the text has its own independent life and is able to convey its meaning to the reader and interpreter, and this is possible through dialogue with the text. Relying on this method, the authors of the book read the works and texts of both liberal and communitarian thinkers and try to explain and understand the four axes of conflict in this way. The authors' emphasis on Paul Ricoeur's method offers them a considerable opportunity to examine and read the works of political thought, and they have used this method throughout the research. Individual or community, right or good, neutrality or perfectionism of the government, universalism or contextualism are the most important axes of conflict between liberals and communitarianism. One of the strong points of the book is that the authors try to explain the four disputed axes as a kind of return to the

center of the conflict, that is, the conception of human nature and, in the words of communitarianism, the conception of "self".

On the other hand, one of the weaknesses of the book is that it has not paid serious attention to the central issue of communitarianism, i.e. finding a middle way between individualism and authoritarianism. It is expected from a book that deals with the debate between liberals and communitarians to explain the way communitarians build the concept of individual, community, right, and good so that their distinction from liberals be clarified and the possibility of evaluating and judging alternatives be provided. In spite of the fact that the harms of the individual-oriented approach of liberals and neoliberals are obvious, it is still unclear how the community-oriented approach of communitarianism remains immune from the dangers of utilitarianism and authoritarianism.

Another problem is that the authors of the book regard communitarianism as part of the discourse of liberal democracy. The book emphasizes that both communitarians and liberals are in the spectrum of a single discourse called "liberal democracy" and the Anglo-Saxon tradition. This result contradicts what the authors themselves have said in the following chapters about McIntyre's and Taylor's views on the critique of modernity discourse. At the same time, the content of opinions of communitarian thinkers, namely McIntyre, Sandel and Taylor, shows their fundamental difference from the liberal tradition.

The results of the conflict between communitarians and liberals, or in other words, the changes caused by the conflict in contemporary political philosophy, especially liberal political philosophy, have been poorly addressed by the authors. Most of the researchers in this field believe that Rawls' views in particular and liberal political philosophy in general have undergone critical changes in significant axes and this has been largely the result of the criticisms of communitarianism. Ignoring this issue has caused the book's picture of the conflict between liberals and communitarians to be inadequate.

Bibliography

Tavassoli Roknabadi, Majid; Nouri, Mokhtar. (1398) An Introduction to Debate of Liberals and Communitarians in contemporary political philosophy, Research Institute of Humanities and Cultural Studies. [in Persian]

Hoseini Beheshti, Seyyed Alireza, (1383) Essays on understanding Western Political Thought, Institute of Researches and Development of Humanities. [in Persian]

- Lesley A. Jacobs, (1997) *An Introduction to Modern Political Philosophy*, translated by Morteza Jebriayi, Ney publication. [in Persian]
- Shoja'iyani, Mohammad, *Communitarian views on justice and its approach for Islamic-Iranian model of progress*. Model of progress publication. [in Persian]
- Kekes, John, (1992) *Against liberalism*, translated by Mohammad Reza Taheri, elmi-farhangi publication. [in Persian]
- Kymlicka, Will, (1996) *Contemporary Political Philosophy: An Introduction*, translated by Meysam Badamchi and Mohammad mobasher, Negah moaaser publication. [in Persian]
- Gray, John (1984) *Liberalism*, translated by Seyyed Alireza Hoseini Beheshti, Bogheh publication. [in Persian]
- Levine, Andrew (1980) *Liberal Democracy: A Critique of its Theory*, translated by Sai'd Zibakalam, Samt publication. [in Persian]
- Hampton, Jean (1985) *Political philosophy*, translated by khashyar Deihimi, Tarh nov publication. [in Persian]
- Mulhall, Stephen & Swift, Adam (1985) *Liberals and Communitarians*, translated by a group of translators, Institute of research in Islamic thought and culture. [in Persian]
- Mulhall, Stephen and Swift, Adam (1992), *Liberals and Communitarians*, Oxford: Blakwell.
- Oneill, Shone (1997), *Impartiality in Context: Grounding Justice in a Pluralist World*, New York: State University of New York Press.
- Plant, Raymond (1994), *Modern Political Thought*, Oxford: Basil Blakwell.
- Sandel, Michael, J (1982), *Liberalism and the Limits of Justice*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Sandel, Michael (1984), *Liberalism and Its Critics*, New York University Press.
- Swift, Adam (2001), *Political Philosophy*, Cambridge: Polity Press.
- Tam, Henry (1998), *Communitarianism: a new agenda for politics and citizenship*, Macmillan press.
- Tam, Henry (2019), *The Evolution of communitarian ideas, theory and practice*, Palgrave Macmillan.
- Thiele, Leslie Paul (2002), *Thinking Politics: Perspectives in Ancient, Modern and Postmodern Political Theory*, Second Edition, New York: Chatham House Publishers.

بررسی انتقادی مناظره لیبرال‌ها و جماعت‌گرایان در فلسفه سیاسی معاصر

محمد شجاعیان*

محمد رضا طاهری**

چکیده

نقد‌های جدی جماعت‌گرایی برگزیده لیبرال یکی از مهمترین موضوعات فلسفه سیاسی معاصر است. بی‌توجهی به منازعه جماعت‌گرایی علیه لیبرالیسم، موجب ناتوانی در تحلیل و فهم بسیاری از موضوعات فلسفه سیاسی لیبرال و غیرلیبرال در دهه‌های پایانی قرن بیستم و قرن جاری خواهد شد. کتاب *درآمدی بر مناظره لیبرال‌ها و جماعت‌گرایان در فلسفه سیاسی معاصر* عهده‌دار تحلیل این موضوع مهم است. پرداختن به موضوعی تقریباً بدیع در فلسفه سیاسی معاصر و تأکید بر روش «هرمنیوتیک متن محور» برای خوانش آثار اندیشه سیاسی، از نقاط قوت کتاب است. با این وجود، به نتایج این منازعه در فلسفه سیاسی معاصر، توجه نشده و تأثیر آرا و تکنشتاین متاخر در مضمون و محتوای فلسفه سیاسی جماعت‌گرایی مورد غفلت قرار گرفته است. همچنین نویسندگان برای مکتب‌پرایی در فلسفه سیاسی جماعت‌گرایی نقش رهبری را قائل هستند، اما نسبت به جایگاه بسیار مهم سندل به ویژه تقدم آرا او نسبت به سایر جماعت‌گرایان و محوریت عدالت در بحث او التفات لازم صورت نگرفته است. همچنین با توجه به اینکه محور منازعه مورد بحث عدالت بوده است شایسته بود محورهای تبیین شده در کتاب در این باب نهایتاً به موضوع عدالت و جنبه‌های مختلف آن ارجاع داده می‌شد.

کلیدواژه‌ها: لیبرالیسم، جماعت‌گرایی، فلسفه سیاسی، عدالت، فردگرایی.

* دانشیار گروه علوم سیاسی، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، قم، ایران (نویسنده مسئول)، shojaiyan@rihu.ac.ir

** دکترای علوم سیاسی، دانشگاه امام صادق (ع)، تهران، ایران، Taheri_777@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۳/۱۶، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۸/۰۱

۱. مقدمه

در دو دهه پایانی قرن بیستم، جماعت‌گرایی و منازعه معروف این مکتب با لیبرالیسم، بسیاری از فعالیت‌ها در عرصه فلسفه سیاسی را به خود اختصاص داده بود. دامنه این منازعه به قرن جدید هم کشیده شد. به طور عینی، مکتب جماعت‌گرایی جدید در اوائل دهه هشتاد میلادی، با انتشار چهار کتاب مهم، ظهور و بروز یافت: «در جستجوی فضیلت» مکتبتایر، «لیبرالیسم و محدودیت‌های عدالت» سندل، «حوزه‌های عدالت» والزر و «مقالات فلسفی» چارلز تیلور. هر یک از این کتاب‌ها به شیوه خود، اهداف و آرمان‌های لیبرالیسم به ویژه در زمینه عدالت و حقوق را مورد نقد قرار دادند. هدف اصلی انتقادات این کتاب‌ها، «نظریه‌ای درباره عدالت» راولز بود که در سال ۱۹۷۱ منتشر شده بود. جریان جماعت‌گرایی با اتکاء به چهارچوب فکری - فلسفی ارسطو و هگل، و با تکیه بر زمینه‌های تئوریک که توسط ویتکنشتاین دوم پی‌ریزی شد، لیبرالیسم مدرن را به نقد کشید. به قول سندل، «منتقدان جماعت‌گرایی لیبرالیسم مدرن، با تجدید دلائل هگل علیه کانت ادعای اولویت حقوق بر خیر و فرد دارای انتخاب آزاد که لیبرالیسم مدرن تصویر می‌کند را زیر سؤال می‌برند. جماعت‌گرایان به تبعیت از ارسطو، استدلال می‌کنند که ما نمی‌توانیم تنظیمات سیاسی را بدون ارجاع به اهداف و غایات مشترک، توجیه کنیم. هم چنین نمی‌توانیم بدون ارجاع به نقش‌هایمان به عنوان شهروندان و مشارکت‌کنندگان در یک حیات مشترک، تصویری از شخصیت فردی خود داشته باشیم. (sandel, 1982: p7) اولویت داشتن فرد بر اهداف و غایاتش بدین معناست که ما نمی‌توانیم فرد را براساس غایاتش تعریف کنیم و این که او همواره می‌تواند به ارزیابی بازنگری و احتمالاً تغییر غایاتش پردازد. و این معنای خود مستقل، آزاد و دارای ظرفیت انتخابی است که لیبرالیسم مدرن مدعی آن است. مناظره جماعت‌گرایان با لیبرال‌ها، به موضوع عدالت در فلسفه سیاسی محدود نماند و بسیاری از مباحث فلسفه سیاسی در این مناظره مورد چالش و در نتیجه طرح ایده‌های جدید قرار گرفت. اهمیت این مناقشه تا آنجاست که فهم و تحلیل فلسفه سیاسی در دهه‌های پایانی قرن بیستم و دهه‌های اولیه قرن جدید بدون توجه به آن ممکن نیست. کتاب «درآمدی بر مناظره لیبرال‌ها و جماعت‌گرایان در فلسفه سیاسی معاصر» عهده‌دار تبیین و تحلیل این مناظره تأثیرگذار در فلسفه و اندیشه سیاسی غرب می‌باشد. بر این اساس نوشتار حاضر به بررسی و نقد این کتاب و تبیین برخی سویه‌های مهم این مناظره و همچنین بیان نقاط ضعف و قوت کتابی می‌پردازد که موضوع اصلی آن تحلیل این منازعه در فلسفه سیاسی است.

۲. معرفی و ارزیابی شکلی اثر

کتاب درآمدهی بر مناظره لیبرال‌ها و جماعت‌گرایان در فلسفه سیاسی معاصر، تالیف مشترک مجید توسلی رکن آبادی و مختار نوری، دو نفر از محققان اندیشه سیاسی کشورمان در سال ۱۳۹۸ در ۲۴۳ صفحه از سوی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی منتشر و در اختیار محققان و علاقمندان فلسفه سیاسی قرار گرفته است. کتاب در سه فصل و یک مقدمه نسبتاً طولانی تالیف شده است. «مناظره لیبرال‌ها و جماعت‌گرایان» به لحاظ کیفیت چاپ در سطح کاملاً مطلوبی قرار دارد. در زمینه اصلاحات تخصصی حوزه فلسفه سیاسی آنچه از بررسی واژگان کتاب بدست می‌آید آن است که نویسندگان کتاب به خوبی با این مفاهیم و اصطلاحات و شیوه بکارگیری آنها در متون فلسفه سیاسی آشنا هستند. در این زمینه شاید مهم‌ترین اصطلاح همان واژه «جماعت‌گرایی» باشد که معادل واژه انگلیسی (Communitarianism) است که نویسندگان کتاب در صفحه ۱۶ مقدمه تاکید می‌کنند برای این واژه، در زبان فارسی معادل‌هایی مانند جامعه‌گرایی (بهشتی، ۱۳۸۳؛ مولهال، ۱۳۸۵)، اجتماع‌گرایی (شجاعیان، ۱۳۹۵؛ کیسکس ۱۳۹۲) باهمادگرایی (کیمیلکا، ۱۳۹۶؛ همتن، ۱۳۸۵) به‌کار رفته است و نویسندگان کتاب از میان این معادل‌ها، عبارت جماعت‌گرایی را انتخاب کرده‌اند. در هر حال بکارگیری واژه جماعت‌گرایی و جماعت‌گرایان انتخابی درست و قابل دفاع است. به طور کلی ملاحظه عبارت و مفاهیم تخصصی به کارگرفته شده است در سراسر کتاب نشان از شناخت صحیح عبارات و مفاهیم این عرصه از دانش سیاسی است. مقدمه کتاب که صفحات ۱۱ تا ۴۵ را به خود اختصاص داده است به خوبی خواننده کتاب را با آنچه قرار است در فصول کتاب با آن مواجه خواهد شد را آشنا می‌کند.

۳. معرفی کلی اثر: لیبرال‌ها و جماعت‌گرایان

موضوع فصل اول آنگونه که نویسندگان تاکید می‌کنند:

ارائه تفسیری متقن از لیبرالیسم است و تلاش خواهد شد تبیینی کوتاه از جاذبه‌های این نوع ایدئولوژی سیاسی مدرن ارائه گردد. ابتدا تعریف لیبرالیسم سیر تحول و تطور این اندیشه نزد اندیشمندان لیبرال از دوره آغازین اندیشه تا دوره معاصر و سپس ارکان و ابعاد و عناصر آن احصاء و تبیین و تحلیل خواهد شد. (صفحه ۴۹)

این تفسیر از طریق بررسی آرا اندیشمندان لیبرال به همراه یک ارائه دسته بندی کلی از تحولات لیبرالیسم صورت می‌گیرد. نویسندگان به درستی تاکید می‌کنند که لیبرالیسم مهم‌ترین ایدئولوژی سیاسی است که شالوده اصلی خود و مبنای ارزش های اخلاقی بنیادینش را بر ایده «فردگرایی» بنا می‌نهد. (صفحه ۵۳) نویسندگان، سیر تحول لیبرالیسم را با نگاهی تاریخی به سه دوره لیبرالیسم کلاسیک، تجدید نظر طلب و معاصر تقسیم بندی می‌شود. پایان فصل اول با ارائه جدولی درباره مهم ترین اندیشمندان و موضوعات محوری هر یک از دوره های سه گانه اندیشه سیاسی لیبرال در طول حداقل چهار قرن حیات آن است. این جدول که در صفحه ۹۹ کتاب ارائه شده است نشان دهنده تصویر بسیار مجمل و در عین حال گویا از تلقی نویسندگان از تاریخ تحول نظریه سیاسی لیبرالیسم ارائه می‌دهد.

شیوه ای که نویسندگان کتاب در فصل اول برای معرفی لیبرالیسم اتخاذ کرده اند در فصل دوم نیز تقریباً به همان شکل پی گیری می‌شود. در نتیجه این فصل چهار متفکر برجسته جماعت گرا شامل مکینتایر، تیلور، سندل و والزر به ترتیب اهمیت مورد بررسی قرار می‌گیرند. نویسندگان مکینتایر را در راس متفکران جماعت گرا در نظر می‌گیرند و در واقع او را پرچم‌دار جماعت‌گرایی معرفی می‌کنند:

اندیشه او از دیگر جماعت‌گرایان جامعیت و گستردگی بیشتری دارد زیرا به‌طور هم‌زمان عقل و اخلاق برآمده از روشنگری و فردگرایی به عنوان هسته مرکزی لیبرالیسم را به چالش کشیده است. مکینتایر روایت یا اندیشه خاصی از جریان لیبرال را مورد بحث قرار نداده است او متفکری عمیق بود که نقدش ناظر به تمامیت پروژه مدرنیته و لیبرالیسم است. (صفحه ۱۰۷)

با همین استدلال نویسندگان تیلور سندل و والزر را به ترتیب در درجه های بعدی اهمیت در مکتب جماعت‌گرایی قرار می‌دهند.

بررسی صورت گرفته از آرا چهار متفکر برجسته مکتب جماعت‌گرایی طی صفحات ۱۰۹ تا ۱۴۴ خلاصه ای از آرا آنها در نقد مدرنیته به ویژه لیبرالیسم به عنوان گفتمان غالب در تفکر سیاسی غرب را ارائه می‌دهد. این بررسی بیان مختصری از فعالیت ها و مهم ترین آثار این متفکران نیز همراه است. در هر حال طی این صفحات نباید انتظار داشت که نویسندگان بحثی بدیع را ارائه دهند زیرا اهمیت اصل پژوهش حاضر و نوآوری اصلی آن قرار است در فصل سوم ارائه شود. فصل دوم برای خواننده مطالب عمدتاً مفیدی در معرفی آرا جماعت‌گرایان به ویژه در نقد «فردگرایی» لیبرالیسم ارائه می‌دهد. در پایان فصل نیز مباحث

ارائه شد به صورت بسیار مختصر در جدولی که در صفحات ۱۴۴ و ۱۴۵ کتاب قرار دارد به‌تصویر درآمده است که شامل آثار اصلی هریک از نظریه پردازان جماعت‌گرا، موضوعات محوری مورد تاکید و نقدهای اصلی آنها بر لیبرالیسم است. نکته مهم در این زمینه آن است که بحث‌های فصل دوم عمدتاً جنبه‌های سلبی آرا متفکران جماعت‌گرا را بیان و کمتر به بحث‌ها و آرا ایجابی آنها توجه کرده است. بخشی از این امر به خصائص اصلی این مکتب بازمی‌گردد که اساساً نقدی علیه لیبرالیسم معاصر بوده است و طبیعی است بخش قابل توجهی از تلاش‌های نظریه پردازان خط مقدم آن معطوف به نشان دادن ضعف‌ها و نقائص بنیادین لیبرالیسم باشد. اما اندیشمندان مورد بحث آرا قابل توجهی نیز در ارائه راه‌حلی برای درمان معضلاتی که لیبرالیسم برای انسان و اجتماع معاصر ایجاد کرده اختصاص داده‌اند.

مهم‌ترین مباحث مورد نظر نویسندگان در فصل سوم ارائه می‌شود. اما شروع این فصل از صفحه ۱۴۷ کتاب است و تنها ۸۰ صفحه از مباحث ۲۳۱ صفحه‌ای کتاب را به خود اختصاص داده است. یعنی دو سوم مباحث مقدمات است و تنها بحث اصلی نزدیک به یک سوم است. به نظر می‌رسد این تناسب حداقل باید برعکس می‌بود. شاید بهتر آن بود که نویسندگان محترم حداکثر ۵۰ صفحه از مباحث کتاب را به کلیات و مقدمات اختصاص می‌دادند و بقیه مطلب را به بحث اصلی. در ابتدای مطالب فصل سوم نویسندگان با استناد به تمایزی که آدام سوئیف یکی از نویسندگان فلسفه سیاسی معاصر میان (concept) و (conception) قائل شده است استدلال می‌کنند که تمایز میان جماعت‌گرایی و لیبرالیسم عمدتاً به «برداشت» آنها از عدالت فردگرایی، حق محوری، بی‌طرفی و جهانشمول‌گرایی باز می‌گردد و درباره «مفهوم» آموزه‌هایی که ذکر شده توافق وجود دارد. آدام سوئیف با به کارگیری این ابزار تحلیلی، معتقد است مفهوم عدالت عبارت است از اینکه آنچه مردم نسبت به آن حق دارند و شایسته آن هستند به آنها داده شود. اما در برداشت از این مفهوم شاهد اختلافاتی هستیم. یعنی برداشت‌ها از اینکه مردم نسبت به چه چیزی حق دارند و شایسته دریافت آن هستند متفاوت باشد. (Swift, 2001: p.11) به نظر می‌رسد این ابزار تحلیلی سوئیف چندان هم کارآمد نیست و خود او بلافاصله تاکید می‌کند ممکن است حتی درباره مفهوم عدالت نیز اختلاف وجود داشته باشد. کما اینکه در تاریخ نظریاتی که درباره عدالت ارائه شده است چنین اختلافاتی وجود دارد. صرف نظر از اشکالاتی که می‌توان به دیدگاه آدام سوئیف وارد دانست نکته مهم آن است که نویسندگان کتاب تا چه میزان این ابزار را درباره مفاهیم چهارگانه اصلی مورد نظرشان که قرار است در این فصل مورد بررسی قرار گیرد، به کار برده‌اند. قاعدتاً برای

به‌کاربردن این شیوه ابتدا باید درباره «فردگرایی» یا «جهانشمولی»، مفهوم مورد توافق و مشترک تعریف و تبیین شود و سپس تعینات خاص و جزئیاتی که در هر یک از این دو مکتب وجود دارد بررسی شود. تا بدین ترتیب «برداشت» هر یک از جماعت‌گرایان و لیبرال‌ها از این مفاهیم مشخص شود. آنچه از بررسی صورت گرفته از فصل سوم به دست می‌آید آن است که اساساً چنین روشی تحقق نیافته است. شاید علت این امر را در اشکالات و نواقصی که ابزار تحلیلی سوئیف دارد باید جستجو کرد. ممکن است ابزار تحلیلی سوئیف در درون یک مکتب فکری و سیاسی تا حدودی کارآمدی داشته باشد اما در میان مکاتب فکری و سیاسی رقیب به‌نظر نمی‌رسد این ایده ظرفیت تبیین و تحلیل قابل ملاحظه‌ای داشته باشد.

در پایان فصل سوم، جدول شماره ۳ در صفحه ۲۲۴ محورهای مورد مناقشه به صورت بسیار خلاصه به تصویر کشیده است. این جدول چکیده فصل سوم محسوب می‌شود و از جهت ارائه یک تصویر کلی از مناقشه لیبرال‌ها و جماعت‌گرایان می‌تواند برای خوانندگان بسیار راه‌گشا باشد. هر چند به نظر می‌رسد تفصیل‌های بیشتر به شکلی که در جدول پیشین توسط نویسندگان ارائه شده بود در اینجا نیز ضروری است. شاید متناسب‌تر آن بود موضوع هر یک از متفکران جماعت‌گرا و راولز به تفصیل بیشتری و با جزئیات مشخص‌تری توسط نویسندگان ارائه شود. به ویژه اگر در این جدول نظریه‌هریک از نویسندگان مورد بحث درباره عدالت به صورت تک‌گزاره‌های مفهومی بیان می‌شد، مناسب‌تر بود.

۴. ارزیابی مناظره لیبرال‌ها و جماعت‌گرایان

ارزیابی محتوایی کتاب مناظره لیبرال‌ها و جماعت‌گرایان که در برگزیده مهم‌ترین جنبه‌های این مناظره تأثیرگذار و مهم در فلسفه سیاسی معاصر غرب محسوب می‌شود را می‌توان در دو بخش اصلی ارائه کرد. هرچند این تقسیم‌بندی با نوعی مسامحه نیز همراه است.

۱،۴ نقاط قوت مناظره

۱) کتاب «درآمدی بر مناظره لیبرال‌ها و جماعت‌گرایان» به یکی از مهم‌ترین موضوعات فلسفه سیاسی معاصر پرداخته است. این موضوع عدالت است که دامنه مسائل مرتبط با آن به بسیاری از مسائل فلسفه سیاسی نیز گسترش یافت. بر این اساس عدالت در فلسفه سیاسی معاصر، بویژه بعد از انتشار کتاب برجسته راولز، با عنوان «نظریه‌ای درباره

عدالت»، به نقطه کانون مباحث تبدیل شد. نویسندگان کتاب به درستی تاکید می کنند که مساله اصلی دهه هفتاد میلادی بر محور کتاب عدالت راولز بود و در دهه هشتاد مناظره جماعت گرایان با لیبرالیسم به مساله اصلی فلسفه سیاسی تبدیل شد. (صفحه ۷) دامنه این مناظره به دهه پایانی قرن بیستم و اوائل قرن جدید نیز گسترش یافته است. نویسندگان کتاب طی صفحات ۱۱ تا ۲۰ به درستی جایگاه اندیشه لیبرال در تفکر مدرن و همچنین زمینه های طرح مکتب جماعت گرایی در دهه های پایانی قرن بیستم را مورد بررسی قرار داده اند. بررسی صورت گرفته در این صفحات، محققانه و در جایگاه خودش یعنی بیان اهمیت موضوع کتاب، مطرح شده است.

۲) از نقاط قوت کتاب حاضر پرداختن به موضوعی تقریباً بدیع در عرصه فلسفه سیاسی است. اهمیت این موضوع وقتی بیشتر می شود که بدانیم در زبان فارسی آثار بسیار کمی به این موضوع اختصاص یافته است. نویسندگان طی صفحات ۲۴ تا ۴۱ مباحث مبسوطی را درباره پیشینه پژوهش خویش ارائه کرده اند. طی این صفحات حداقل یازده کتاب که توسط نویسندگان داخلی و خارجی که به زبان فارسی چاپ شده است از سوی محققان محترم مورد بررسی و ارزیابی قرار می گیرد و حاصل آن می شود که:

اثر مستقلی درباره ابعاد زمینه ها و شاخص های مورد منازعه لیبرال‌ها و جماعت‌گرایان به زبان فارسی وجود ندارد و در هیچ یک از آثار مذکور محورهای چهارگانه مورد نزاع آنها مورد تحقیق و تفحص قرار نگرفته است (صفحه ۴۱)

آنچه از این عبارت برمی آید آن است که مقصود نویسندگان صرفاً منابع فارسی است و در صورت پذیرش این نکته آن وقت شاید بتوان گفت پژوهش حاضر حداقل به لحاظ موضوع در زبان فارسی بدیع محسوب می شود و می تواند در این زمینه تکمیل کننده یک خلا موجود باشد. اما در این زمینه دو نکته تکمیلی قابل ذکر است. اول آنکه مقالات و رساله ارشد و دکتری فارسی موجود در این زمینه مورد پژوهش قرار نگرفته است. دوم آنکه نویسندگان محترم آثار مربوط به فلسفه سیاسی معاصر را پیشینه پژوهش خویش معرفی کرده اند و سپس با بررسی اجمالی آنها نوآوری پژوهش حاضر را مستدل کنند. در حالی که موضوع پژوهش حاضر فلسفه سیاسی معاصر نیست بلکه موضوع مشخصاً یکی از منازعات و مناظره های بزرگ و تاثیر گذار در فلسفه سیاسی معاصر در جهان غرب است. بنابراین مناسب تر آن بود که

پیشینه پژوهش منازعه لیبرال‌ها و جماعت‌گرایان در نظر گرفته شود و آنگاه پیشینه آن در زبان فارسی و آثار منتشر شده در این زمینه مورد بررسی مختصری قرار گیرد. هرچند در این زمینه حتماً آثاری به زبان خارجی وجود دارد. اما باید هم صدا با نویسندگان محترم پذیرفت که وجود برخی مقالات نمی‌تواند اهمیت پژوهش حاضر و بدیع و قابل‌استفاده بودن آن را خدشه دار کند.

۳) یکی از موضوعات مهم در کتاب حاضر تاکید بر روش هرمنیوتیک متن محور در بررسی و تحلیل فلسفه سیاسی است. در مقدمه نسبتاً مفصل پژوهش، نویسندگان تاکید می‌کنند که این نوشتار از حیث «روش شناختی»، با استفاده از روش هرمنیوتیک و به‌طور مشخص الگوی «متن محور» پل ریکور در فهم و تفسیر نظریه‌های سیاسی به‌سامان رسیده است. (صفحه ۴۱) طبق تعریف ریکور: «هرمنیوتیک عمل فهم است در جریان روابطش با تفسیر متون». کانون تمرکز ریکور بر متن به‌عنوان یک عنصر معنادار است. طبق روش‌شناسی ریکور که تحت عنوان «هرمنیوتیک متن محور» قابل طرح است:

برای تفسیر و فهم یک متن متمرکز شدن بر روی خود متن کفایت می‌کند و نیازی نیست که به زمینه‌های اجتماعی و یا به قصد و نیت مولف پرداخت. در این الگو متن خود حیاتی مستقل دارد و قادر است معنای خود را به خواننده و مفسر منتقل نماید و این کار از طریق گفتگو و دیالوگ با متن امکان‌پذیر است (صفحه ۴۲)

نویسندگان کتاب سپس با تکیه بر این روش، به خوانش آثار و متون اندیشمندان دو طیف لیبرال و جماعت‌گرا می‌پردازند و تلاش می‌کنند محورهای منازعه چهارگانه را به این شیوه مورد تبیین و فهم قرار دهند:

رویکرد متن‌گرا بر این موضوع تاکید دارد که اندیشه سیاسی را می‌توان فراتر از شرایط تکوین اجتماعی-تاریخی آن و تنها با التفات به امکانات درون خود اندیشه فهم نمود و معنای نهفته در آن طی فرایندی گفت و گویی پی‌برد (صفحه ۴۲)

تاکید نویسندگان محترم به روش پل ریکور به آنها امکان قابل ملاحظه‌ای برای بررسی و خوانش آثار اندیشه سیاسی ارائه می‌دهد و نویسندگان محترم در سراسر پژوهش از این روش بهره‌برده‌اند. اما به نظر می‌رسد علاوه بر این روش نویسندگان محترم از روش مقایسه‌ای یا تطبیقی نیز بهره‌برده‌اند. به‌طور مشخص فصل سوم کتاب

مقایسه آرا چهار اندیشمند جماعت گرا از یک سو و راولز به عنوان نماینده لیبرالیسم معاصر از سویی دیگر در چهار حوزه مشخص مورد مناظره و مناظره است. در نتیجه شاید بتوان گفت محققان محترم از حداقل دو روش برای انجام پژوهش بهره برده اند که البته با توجه به موضوع پژوهش نیز مناسب است. با این وجود، دو ملاحظه در اینجا قابل ذکر است. اول آنکه در مواردی به ویژه در فهم دو مکتب مورد بحث نویسندگان محترم به زمینه های تاریخی موضوعات مورد نیز پرداخته اند. (ص ۴۴ و ص ۴۶) دوم آنکه حداقل یکی از دو مکتب بزرگ مورد بررسی یعنی مکتب جماعت‌گرایی معتقد به «زمینه مندی» و به عبارت دیگر «موقعیت‌مندی» هویت‌ها و اندیشه هاست. در این زمینه نیز به نظر می رسد محققان لازم است متفطن این موضوع باشند. هر چند به طور کلی شیوه اتخاذ شده در بررسی آرا نظریه پردازان مورد بحث مناسب است و برای خواننده سودمند می باشد. در این بررسی عمدتاً نویسندگان محترم از دو دسته از منابع کمک گرفته اند دسته اول مقالات و کتب نظریه پرداز مورد بحث است و دسته دوم شرح و تبیین هایی است که نویسندگان دیگر در زمینه آرا نظریه پردازان اصلی مورد بحث منتشر کرده اند. نقل قول های مستقیم ذکر شده از نظریه پردازان اصلی مکتب جماعت‌گرایی و همچنین راولز در اکثر موارد سودمند است و خواننده کتاب را در فهم مطالب ذکر شده درباره موضوعات اصلی فلسفه سیاسی معاصر کمک می کند. علاوه بر این، استناد به شارحین و در مواردی متقدمان نظریه پردازان اصلی جماعت‌گرایان و لیبرالیسم نیز به خواننده کمک موثری می کند.

۴) تاکید بر «فردگرایی» به عنوان حداقل یکی از مهم ترین آموزه مهم لیبرالی نکته ای است که نظریه پردازانی مانند جان گری نیز بر آن تاکید می کنند. (گری، ۱۳۸۴: ص ۱۶) هرچند در این زمینه دیدگاه های دیگری نیز وجود دارد. از جمله جان کیکس «اختیار» را مهم ترین ارزش لیبرالی در نظر می گیرد که سایر ارزش های لیبرالی مانند آزادی، تساهل و حقوق در سایه اختیار ارزشمند شمرده می شوند (کیکس، ۱۳۹۲: ص ۲۴) با این وجود تاکید نویسندگان بر آموزه «فردگرایی» نکته ای درست است که در فرایند پژوهش نیز به طور جدی مورد توجه نویسندگان قرار می گیرد. از سوی دیگر، نویسندگان کتاب در بررسی تفکر لیبرال و نظریه پردازان این مکتب، فهرست اندیشمندانی را طی صفحات ۵۶ تا ۹۷ مورد بررسی قرار می گیرند که از هابز آغاز و به راولز خاتمه می یابد. آغاز اندیشه لیبرال از اندیشمند و نظریه پرداز اقتدار گرایی مانند

هابز نشانه‌ای از درک صحیح نویسندگان از آموزه‌های بینادین لیبرالیسم است. انتهای این فهرست نیز به راولز اختصاص دارد و نویسندگان به درستی تاکید جدی بر اهمیت آرا راولز دارند و بخش عمده‌ای از بررسی صورت گرفته درباره مکتب لیبرالیسم در دوران معاصر را به راولز اختصاص داده‌اند.

۵) اهمیت آرا راولز هم به لحاظ ایجابی برای گفتمان لیبرال و هم به لحاظ سلبی برای گفتمان‌های غیرلیبرال یا ضد لیبرال غیر قابل انکار است. و همان‌گونه که نویسندگان به نقل از توماس نیگل ذکر کرده‌اند بدون تردید راولز مهم‌ترین فیلسوف سیاسی قرن بیستم است. البته در فهرست بررسی شده از اندیشمندان لیبرال خبری از سه فیلسوف برجسته و تاثیرگذار لیبرال وجود ندارد. کانت، جان استوارت میل و هابرماس مورد توجه نویسندگان محترم قرار نگرفته‌اند و این در حالی است که نویسندگان به اهمیت آرا کانت برای راولز در بازسازی لیبرالیسم معاصر و هم‌چنین هابرماس به عنوان یکی از مهم‌ترین نظریه پردازان لیبرال در دوره معاصر توجه داشته‌اند. (صفحه ۱۰۳) همچنین برخی نویسندگان جان استوارت میل را به عنوان مهم‌ترین و تاثیرگذارترین نظریه پرداز لیبرالیسم و لیبرال دموکراسی دانسته‌اند (لوین، ۱۳۸۰: ص ۲۶) که آراء او حداقل تقویم بخش گفتمانی تاثیرگذار در دفاع از ارزش‌های لیبرال تا قرن بیستم بوده است. (sandel, 1984:p.p2-3)

۶) فرد یا جماعت، حق یا خیر، بی‌طرفی یا کمال‌گرایی دولت، جهان‌شمول‌گرایی یا زمینه‌مندی مهم‌ترین محورهای منازعه لیبرال‌ها و جماعت‌گرایان است که مباحث صفحات ۱۶۳ تا ۲۲۴ یعنی تا پایان کتاب را به خود اختصاص داده است. نویسندگان هم در مقدمه هر دو فصول دوم و سوم و هم در نتیجه‌گیری کتاب بیان داشته‌اند که هدف اصلی کتاب بررسی پاسخ‌های لیبرال‌ها به این چهار سوال اساسی است و طی ۶۰ صفحه پاسخ‌های دو مکتب را بررسی کرده‌اند. به طور کلی بررسی صورت گرفته در این زمینه از نقاط برجسته و دقیقی برخوردار است. به ویژه آنکه نویسندگان محور منازعه را برداشت هر یک از دو محور لیبرالیسم و جماعت‌گرا از مفهوم انسان و ویژگی بنیادین او دانسته‌اند:

این منازعه اساساً مبتنی بر اختلاف در مورد پیش‌فرض‌های «انسان‌شناسی فلسفی» است پیش‌فرض لیبرال‌ها بر این امر استوار است که اولاً فرد خارج از جماعت و بستر اجتماع می‌تواند هستی داشته باشد. در ثانی، این «خود» به صورت خودبسنده و خود مختار به

صورت پیشینی مقدم بر امر اجتماعی است و اجتماع چیزی جز تجمع افراد و امر مکانیکی نیست. در مقابل پیش فرض جماعت‌گرایان این است که اولاً این «خود» یا فرد در بستر تاریخی و اجتماعی هستی هويت می‌یابد. به تعبیر دیگری خود تاریخی در برابر خود غیر تاریخی لیبرالی قرار می‌گیرد. (صفحه ۱۹۵)

تاکید نویسندگان کتاب بر نقطه کانونی منازعه لیبرال‌ها و جماعت‌گرایان از نقاط برجسته و قوت کتاب محسوب می‌شود که می‌تواند شناخت دقیقی را در این زمینه به خواننده کتاب و محققان این عرصه ارائه دهد.

نکته برجسته در این زمینه آن است که نویسندگان به درستی تلاش می‌کنند تبیین کنند محورهای چهارگانه مورد منازعه به نوعی بازگشت به کانون منازعه یعنی برداشت از ماهیت انسان و به قول جماعت‌گرایان برداشت از «خود» دارد. (ص ۱۸۳، ص ۱۹۳ و ص ۲۰۵) برداشت از ماهیت بشر هم تعیین‌کننده فردگرا یا جماعت‌گرا بودن فلسفه و نظریه سیاسی است؛ هم مستلزم ترجیح حقوق فردی یا خیرجمعی بر دیگری است و هم پاسخی مستدل به ضرورت یا عدم ضرورت کمال‌گرایی دولت را ارائه می‌دهد. خصلت جهان‌شمول‌گرایی یا زمینه‌مندی فلسفه یا نظریه سیاسی نیز بر اساس برداشت ارائه شده از انسان یا «خود» صورت بندی می‌شود. در نتیجه می‌توان گفت تلقی‌های متفاوت و متعارض از انسان موجب شکل‌گیری یکی از تاثیرگذارترین منازعات در فلسفه سیاسی معاصر شده است. و این موضوعی است که مورد توجه نویسندگان کتاب بوده است و در مباحث ارائه‌شده به این امر توجه دقیقی صورت گرفته است. هرچند، در کنار این جنبه برجسته، یک نقص یا اشکالی که وجود دارد آن است که کتاب «نظریه ای درباره عدالت» راولز را مورد نقد مستقیم یا غیر مستقیم چهار اندیشمند جماعت‌گرای معاصر بوده است. در واقع موضوع عدالت و آرا مختلف راولز از یک سو و جماعت‌گرایان از سوی دیگر بوده است که منازعه را صورت بندی کرده است. هر چند طرح نظریه عدالت از سوی راولز و همچنین جماعت‌گرایانی مانند سندل و والزر نیز به نوبه خود از برداشت آنها از انسان نشأت می‌گیرد. با این حال نویسندگان محترم در تبیین چهار عرصه مورد منازعه دو مکتب از بحث عدالت دور شده‌اند و چندان توجهی به آن نداشته‌اند. در واقع ارتباط چهار عرصه مورد منازعه در مکتب لیبرالیسم و جماعت‌گرایی نتیجه منازعه بر اصل عدالت و جنبه‌های مختلف آن بوده است. انتظار آن بود که نویسندگان با توجه به این امر، نشان دهند که محورهای چهارگانه مورد منازعه چگونه تکمیل‌کننده جنبه‌های مختلف «نظریه ای برای عدالت» هستند. البته

نویسندگان در محور چهارم مناظره یعنی «جهانشمول‌گرایی یا زمینه‌مندی» به این نکته توجه داشته‌اند و در این زمینه طی صفحات ۲۰۷ تا ۲۲۲ به ویژه در بررسی آرا والزر و مکیتایر تلاش کرده‌اند طرح مناظره جهانشمول‌گرایی یا ضد جهانشمول‌گرایی را با محوریت عدالت و اصول آن صورت بندی کنند. از این جهت مطالب ذکر شده صحیح و قابل توجه است اما در محورهای سه گانه گذشته به محوریت عدالت و چگونگی ارتباط بحث با عدالت توجه جدی صورت نگرفته است. در محور چهارم یعنی «جهانشمول‌گرایی» نیز باید آرا سندل و تیلور به‌ویژه آرا سندل درباره «زمینه‌گرایی» یا «موقعیت‌مندی» نظریه عدالت توجه جدی‌تری صورت می‌گرفت.

۲،۴ برخی ایرادات

۱) کتاب مناظره میان لیبرال‌ها و جماعت‌گرایان، همانند بسیاری از پژوهش‌ها در ایران حجم بسیار زیادی را به مقدمات بحث اختصاص می‌دهد. بحث اصلی این کتاب ۲۳۱ صفحه‌ای از فصل سوم و بطور مشخص از صفحه ۱۶۳ کتاب آغاز می‌شود؛ به عبارت دیگر دو سوم کتاب به مباحث مقدماتی اختصاص یافته است. کسی که به سراغ کتاب مناظره لیبرال‌ها و جماعت‌گرایان می‌رود، بدنبال تاریخ لیبرالیسم و اجتماع‌گرایی نیست و نویسندگان محترم می‌توانستند حداکثر در سی صفحه، مقدماتی را در این خصوص بیان نمایند و منابع لازم را برای مطالعه بیشتر معرفی کنند.

۲) یکی از نویسندگانی که بهتر بود در این کتاب مورد توجه قرار می‌گرفت، هنری تام است که دو کتاب درباره اجتماع‌گرایی تألیف کرده است. (Tam, 1998; Tam, 2019) یکی از مباحث مهمی که تام مورد توجه قرار می‌دهد، مسأله قانونی اجتماع‌گرایی است که از دیدگاه وی عبارت است یافتن راه حل میانه‌ای میان فردگرایی و اقتدارگرایی. (Tam, 1998: 7) نویسندگان محترم این کتاب در بخش تبیین حق و خیر (صص ۱۸۳-۱۹۶) معتقدند یکی از نقدهای جماعت‌گرایان بر لیبرالیسم - بویژه لیبرالیسم راولزی- اولویت بخشی آن به حق در برابر خیر است. در مقابل جماعت‌گرایان به اولویت خیر بر حق معتقد هستند. (ص ۱۸۷) جدای از اینکه لیبرال‌ها واقعاً چقدر به تقدم حق بر خیر اعتقاد دارند، و اساساً این تمایز چقدر دقیق است، لازم است دلایلی که لیبرال‌هایی نظیر راولز برای تقدم حق بر خیر ارائه کرده‌اند بیان شود، زیرا تقدم خیر بر حق از نظر آنها

می‌تواند به فایده‌گرایی و اقتدارگرایی بینجامد. اگر به عقیده نویسندگان، آن‌چنان‌که در نتیجه‌گیری بیان کرده‌اند

رویکرد جماعت‌گرایی می‌تواند به مثابه یک راه حل میانه در جوامع چندفرهنگی مثل ایران کاربرد داشته باشد. و این پتانسیل را به چنین جوامعی ببخشد تا با خروج از دوقطبی مدرن یا پست مدرن بودن راه جدیدی را بجویند. (ص ۲۳۰)

باید به این مسأله هم پردازند که اگر جامعه ایران یک جامعه چندفرهنگی است، و در نتیجه تلقی‌های مختلفی از خیر دارد، چگونه می‌تواند به تلقی واحدی از خیر دست یابد که بر حق مقدم شود؟ و چگونه این تقدم اجتماع بر فرد به اقتدارگرایی و تضییع حقوق فردی که لیبرال‌ها دغدغه آن را دارند، منتهی نشود. به نظر می‌رسد نوآوری جماعت‌گرایی در بیان همین بدیلی است که از یک سو مانع تأثیرات مخرب فردگرایی بازاری بر ارزشهای اجتماعی می‌شود و از سوی دیگر مانع از تضییع حقوق فردی به بهانه دفاع از اجتماع می‌گردد. به عبارت دیگر از کتابی که به مناظره لیبرال‌ها و جماعت‌گرایان می‌پردازد، انتظار می‌رود به طور مشخص نحوه صورت‌بندی جماعت‌گرایان از مفهوم فرد، اجتماع، حق، و خیر را تبیین کند تا تمایز آنها از لیبرال‌ها روشن شود و امکان سنجش و داوری درباره بدیل و جایگزینی که ارائه می‌دهند فراهم گردد. زیرا آسیب‌های رویکرد فردمحور لیبرال‌ها و نئولیبرال‌ها امری روشن است، اما هنوز مشخص نیست که رویکرد جماعت محور جماعت‌گرایان چگونه از آسیب‌های فایده‌گرایی و اقتدارگرایی مصون می‌ماند.

۳) ایراد دیگری که می‌توان مطرح کرد آن است که نویسندگان کتاب، جماعت‌گرایان را جزئی از گفتمان لیبرال دموکراسی معرفی می‌کنند. کتاب تأکید می‌کند که جماعت‌گرایان و لیبرال‌ها در دو طیف فکری در گفتمان واحدی به نام «لیبرال دموکراسی» و سنت آنگلو ساکسون قرار دارند (صفحه ۸) استلزام این تلقی آن است که جماعت‌گرایان را لیبرال یا لیبرال دموکرات بدانیم. این نتیجه حتی با آن‌که خود نویسندگان در فصول بعدی درباره آرا مکیتایر و تیلور درباره نقد گفتمان مدرنتیبه گفته‌اند در تعارض است. ضمن آنکه محتوای آرا متفکران جماعت‌گرا بویژه مکیتایر، سندل و تیلور نشان‌دهنده جدا بودن بنیادین آنها از سنت لیبرالیسم است.

۴) در موارد متعددی نویسندگان تاکید کرده اند جدال میان لیبرال‌ها و جماعت‌گرایان را در چهار حوزه مورد بررسی قرار می‌دهند و در واقع تعیین مناظره از طریق و با وساطت چهار مسئله اصلی صورت می‌گیرد: «فرد/اجتماع. حق/خیر. بی‌طرفی دولت/مداخله اخلاقی دولت. جهانشمول‌گرایی/زمینه‌مندی» (ص ۹، ص ۱۰۶، ص ۲۲۴ و ص ۲۲۷) با این حال نویسندگان محترم تبیین نمی‌کنند که این چهار محور یا مسئله اصلی را چگونه به دست آورده اند و اینکه آیا نویسندگان که به بررسی منازعه پرداخته اند در زمینه محورهای منازعه چه دیدگاه یا چه دیدگاه‌هایی دارند. این نکته مهمی است که در زمینه داوری درباره بدیع بودن تقسیم‌بندی ارائه شده از محورهای منازعه را فراهم می‌کند. در این زمینه دو اشکال قابل ذکر است اول آنکه پیشینه این موضوع یعنی تبیین محورهای منازعه و پژوهش‌هایی که در این زمینه بحث کرده اند مورد توجه و بررسی انتقادی و منصفانه نویسندگان قرار نگرفته است. دوم آنکه نویسندگان محترم درباره محورهای مورد ادعای خود تبیین و دفاعیه خاصی را مطرح نمی‌کنند. بررسی محورهای چهارگانه ذکر شده توسط نویسندگان صحیح است و تقریباً همه آنچه که درباره محورهای چهارگانه ذکر شده در کتاب مطرح شده، درست است. اما چرا از میان بحث‌های بسیار زیادی که جماعت‌گرایان در نقد لیبرالیسم راولز بیان کرده‌اند صرفاً این چهار محور قابل طرح یا حداقل قابل ترجیح برای طرح شدن است در این زمینه متأسفانه استدلالی مطرح نشده است. باید توجه داشت که چهار مسئله مورد اشاره یعنی اصالت با فرد یا جامعه بودن ترجیح حق بر خیر یا برعکس بی‌طرفی یا مداخله‌گری اخلاقی دولت و جهانشمول‌گرایی یا زمینه‌گرایی اساس پژوهش حاضر و همه مدعای آن را در برمی‌گیرد. ضمن آنکه مراجعه به برخی پژوهش‌های صورت گرفته در زمینه مناظره مدعیان جماعت‌گرایی با لیبرال‌ها نشان می‌دهد که تشابهات قابل ملاحظه‌ای وجود دارد. به عنوان نمونه مولهال و سوئیفت در کتابی که با عنوان «لیبرال‌ها و جماعت‌گرایان» منتشر کرده اند محورهای منازعه را شامل برداشت از فرد (خود)؛ فرد‌گرایی غیراجتماعی؛ جهانشمول‌گرایی؛ ذهن‌گرایی یا عین‌گرایی؛ و ضدکمال‌گرایی و بی‌طرفی معرفی می‌کند. (Mulhall and Swift: 1992) همچنین یکی از محققان ایرانی در مقدمه‌ای که بر ترجمه بخش‌هایی از کتاب برجسته مولهال و سوئیفت نگاشته شده است محورهای منازعه را در چهار موضوع اصلی در نظر گرفته است: «رابطه فرد و جامعه؛ رابطه حق و خیر؛ جهانشمولی ارزش‌های لیبرالی و

ادعای بی طرفی» (مولهال و سوئیفت، ۱۳۸۵: ص ۱۲) هر چند به هر یک از این محورها یا شیوه استحصال محورها می‌توان اشکالاتی را وارد کرد. اما نکته مهمی که نویسندگان به آن توجه جدی نداشته‌اند آن است که نقطه آغاز منازعه به انتشار کتاب راولز با عنوان «نظریه ای درباره عدالت» در سال ۱۹۷۱ بوده است. نویسندگان محترم باید در تبیین محورهای منازعه به این نقطه عزیمت توجه می‌کردند. یعنی موضوعات اساسی که راولز در این کتاب درباره «عدالت» و نظریه لیبرالی‌اش درباره عدالت بیان کرده است باید اساس تبیین محورهای منازعه جماعت‌گرایان با لیبرالیسم راولز باشد.

۵) یک ایراد دیگر تقلیل اهمیت و نقش مایکل سندل در میان جماعت‌گرایان توسط نویسندگان کتاب است. برخلاف نظر نویسندگان محترم که سندل را در رده سوم اهمیت در مکتب جماعت‌گرایی قرار داده‌اند سندل هم به لحاظ تقدم زمانی و هم به لحاظ تمرکز بر موضع محوری مورد منازعه جماعت‌گرایان و لیبرال‌ها یعنی موضوع عدالت نقش بسیار برجسته‌تری از آنچه نویسندگان محترم معتقدند دارد. (جیکوبز، ۱۳۸۶: ص ۲۱۳؛ oneill, 1997: p.23; thiele, 2002, p.71) لازم است نویسندگان محترم در این زمینه استدلالی ارائه دهند. صرف وسیع بودن نقد‌های یک متفکر نشان از اهمیت و تاثیرگذاری او نیست. کما اینکه راولز بسیاری از آرا خود در فلسفه سیاسی لیبرال را حول محور عدالت مطرح کرده است اما با این وجود و به بیان خود نویسندگان بزرگ‌ترین فیلسوف سیاسی قرن بیستم محسوب می‌شود. به نظر می‌رسد دیدگاه صحیح‌تر آن باشد که سندل و مکتب‌تایر را دو متفکر برجسته جماعت‌گرایی و در جایگاه برتر بدانیم.

۶) آخرین ایراد یا نقیصه ای که می‌توان درباره کتاب مناظره بیان کرد آن است که به نظر می‌رسد نویسندگان کتاب نتوانسته‌اند ریشه منازعه را به خوبی تبیین کنند. در بحث ریشه‌های منازعه میان جماعت‌گرایان و لیبرال‌ها، نویسندگان ضمن متمرکز کردن موضوع به مسئله «منافع فردی و مصالحه جمعی»، سابقه این بحث را به دکارت و کانت از یک سو و روسو، هگل و دورکهایم از سوی دیگر نسبت می‌دهند. به عبارت دیگر منازعه جماعت‌گرایان و لیبرال‌ها بازتولید منازعه کانت و هگل در قرون گذشته بوده است. چنین رویکردی با توجه به ریشه‌های کانتی آرا راولز از یک سو و ریشه‌های هگلی آرا جماعت‌گرایان از سوی دیگر چندان هم غیرموجه نیست و با مطالبی که در بحث فرد‌گرایی لیبرال از یک سو و نقد‌های جماعت‌گرایان بر فرد‌گرایی ارائه

شده است تناسب دارد. هر چند بحث اصالت اجتماع یا مدنی بالطبع بودن یا نبودن انسان یکی از مسائل ماندگار در تاریخ فلسفه سیاسی بوده و هست و شاید بتوان گفت سابقه این بحث به یونان باستان و هم چنین اندیشه سیاسی بسیاری از فلاسفه سیاسی مسلمان به ویژه فارابی باز می‌گردد. ارسطوگرایی مکی‌تایر و سندل در ارائه برداشتی از انسان و هم چنین نظریه عدالت می‌تواند تاییدی بر این دیدگاه باشد شایسته بود که نویسندگان محترم به این موضوع نیز توجه می‌کردند. با این وجود نویسندگان محترم طی صفحات ۱۵۱ تا ۱۵۴ و ذیل بحث فرد یا جامعه‌گرایی دو روایت یا گرایش اصلی برای نظریه لیبرالیسم را مطرح می‌کنند که شامل لیبرالیسم فردگرا و لیبرالیسم جمع‌گرا است. نظریه پردازانی مانند هابز، لاک، میل، بتام، وارلز و نوزیک در زمره لیبرال‌های فردگرا قرار می‌گیرند. و نظریه پردازانی مانند روسو، دورکهایم، مکی‌تایر و هم چنین تیلور در طیف جمع‌گرایان لیبرال قرار می‌گیرند. به نظر می‌رسد دسته‌بندی ارائه‌شده از دو طیف لیبرالیسم طی سه قرن اخیر و قرار دادن متفکرانی مانند مکی‌تایر و تیلور در گفتمان لیبرال هر چند از نوع جمع‌گرایانه‌ی آن حداقل دو اشکال جدی دارد. اول آن‌که با آنچه که نویسندگان محترم طی فصول اول و دوم درباره گفتمان‌های لیبرال و جماعت‌گرا بیان کرده‌اند در تعارض است. دوم و مهم‌تر آنکه اگر اندیشمندان جماعت‌گرا در گفتمان‌های لیبرال قرار داشتند و صرفاً برخی برداشت‌های آنها با راولز تفاوت داشت باید مانند نظریه پردازانی چون نوزیک صرفاً یک طیف داخلی در مکتب و گفتمان کلی لیبرالیسم ایجاد می‌کردند. در این زمینه بسیاری از نویسندگان معتقدند جماعت‌گرایان، گفتمانی غیرلیبرال در فلسفه سیاسی و به ویژه موضوع عدالت ایجاد کرده‌اند که هم به لحاظ ریشه‌های تاریخی و هم به لحاظ مولفه‌های عدالت و دیگر مفاهیم فلسفه سیاسی در تخالف یا حداقل تفاوت با لیبرالیسم به ویژه از نوع راولزی آن قرار دارد. (جیکوبز، ۱۳۸۶؛ همپتن، ۱۳۸۵؛ Plant, 1994; Swift, 2001)

کتاب در صفحه ۱۵۴ تاکید می‌کند: «اندیشمندانی چون راولز و نوزیک در زمره لیبرال‌های فردگرا قرار می‌گیرند و اندیشمندانی چون تیلور و مکی‌تایر و دیگر همفکرانشان در گروه جمع‌گرا دسته‌بندی می‌شوند.» جمع‌گرایی مکی‌تایر و دیگر جماعت‌گرایان به ویژه سندل نکته‌ای است که نویسندگان کتاب به درستی آن را مورد تاکید قرار داده‌اند و در فصول مختلف نیز تحت عنوان برتری خیر جمعی بر حقوق فردی آن را تبیین کرده‌اند. اما «لیبرال» بودن این جمع‌گرایان مورد مناقشه است. به نظر می‌رسد مباحث کتاب در این زمینه دچار اشکال

جدی است و نویسندگان محترم جمع گرا بودن دورکهایم و روسو را با جماعت گرایان یکی دانسته و چون روسو را جزء لیبرال‌ها معرفی کرده اند آن وقت جماعت گرایان را نیز لیبرال در نظر گرفته‌اند. در هر حال به نظر می‌رسد نویسندگان در تبیین دقیق ریشه‌های منازعه لیبرال‌ها و جماعت گرایان باید تامل و دقت بیشتری صورت می‌دادند تا در نتیجه‌ی آن ریشه‌های آتنی و در واقع ارسطوئی آرا جماعت گرایان در مقابل لیبرال‌ها از یک سو و ریشه‌های معاصر این منازعه که در آرا ویتکنشتاین متاخر وجود دارد را بیان می‌کردند. (plant,1994)

نتایج منازعه جماعت گرایان با لیبرال‌ها، تاثیرات یا به عبارت دیگر تغییراتی که در اثر منازعه در فلسفه سیاسی معاصر به ویژه فلسفه سیاسی لیبرال ایجاد شده است، مورد توجه جدی نویسندگان قرار نگرفته است. بیشتر محققان در این زمینه معتقدند که آرا راولز به طور خاص و فلسفه سیاسی لیبرال به شکل عام در محورهای بسیار مهمی دچار تحولات و تغییرات جدی است و این امر به میزان زیادی نتیجه نقد‌های جماعت گرایان بوده است. (کیکس، ۱۳۹۲؛ جیکوبز، ۱۳۸۶؛ همپتن، ۱۳۸۵) بی‌توجهی صورت گرفته به این موضوع موجب شده است تصویر ارائه شده از منازعه لیبرال‌ها و جماعت گرایان چندان کامل نباشد.

۵. نتیجه‌گیری

مناظره لیبرال‌ها و جماعت‌گرایان در فلسفه سیاسی حداقل دو دهه پایانی قرن بیستم و اوایل قرن بیست و یکم را به خود اختصاص داده است. بی‌توجهی به این مناظره و ریشه‌های با اهمیت آن موجب ناتوانی در تحلیل و فهم بسیاری از موضوعات فلسفه سیاسی لیبرال و غیرلیبرال در دهه‌های پایانی قرن بیستم و قرن جاری خواهد شد. کتاب «درآمدی بر مناظره لیبرال‌ها و جماعت‌گرایان در فلسفه سیاسی معاصر» عهده‌دار بررسی و تحلیل این موضوع مهم است. از نقاط قوت کتاب حاضر پرداختن به موضوعی تقریباً بدیع در عرصه فلسفه سیاسی است که بویژه در منابع فارسی، کمتر مورد بررسی مستقلی قرار گرفته است. تاکید نویسندگان بر روش پل ریکور با عنوان «هرمنیوتیک متن محور» به آنها امکان قابل ملاحظه‌ای برای بررسی و خوانش آثار اندیشه سیاسی ارائه می‌دهد و نویسندگان سراسر پژوهش از این روش بهره برده‌اند. با این وجود، برخی ایرادات نیز قابل طرح است. اول آنکه نویسندگان به تاثیر آرا ویتکنشتاین دوم در مضمون و محتوای فلسفه سیاسی جماعت‌گرایی توجه نکرده‌اند. در واقع به لحاظ معرفت‌شناختی ایده بسیار مهم موقعیت‌مندی به میزان زیادی از آرا

ویتکنشتاین دوم متأثر بوده است. کما اینکه حداقل بخش قابل توجهی از علل افول پوزیتیویسم منطقی از اوائل دهه شصت در قرن بیستم را باید به علت طرح آرا ویتکنشتاین دوم دانست. دوم آنکه نویسندگان برای مکیتتایر در فلسفه سیاسی جماعت‌گرایی نقش رهبری را قائل هستند از این جهت شاید نتوان ایرادی به نویسندگان وارد دانست اما نسبت به جایگاه بسیار مهم سندل به ویژه تقدم آرا او نسبت به سایر جماعت‌گرایان و محوریت عدالت در بحث او و نقشی که کتاب برجسته اش یعنی «لیبرالیسم و محورهای عدالت» در تحول و تغییر آرا راولز از یک سو و ایجاد فلسفه سیاسی جماعت‌گرایی از سوی دیگر داشته است بی‌توجهی شده است. سندل در همه‌ی محورهای چهارگانه مورد بحث آرا بسیار مهم و مقدمی نسبت به تیلور و والزر داشته است. سوم آنکه محور منازعه مورد بحث عدالت بوده است اما نویسندگان محترم در ارائه بحث‌ها توجه چندانی به این امر نداشته‌اند. نویسندگان محترم تلاش چندانی انجام نداده‌اند تا نظریه عدالت جماعت‌گرایانه را تبیین کنند و سویه‌های بسیار با اهمیت آن را نشان دهند.

کتاب‌نامه

- توسلی رکن آبادی، مجید و نوری، مختار (۱۳۹۸)، درآمدی بر مناظره لیبرال‌ها و جماعت‌گرایان در فلسفه سیاسی معاصر، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- حسینی بهشتی، سید علیرضا (۱۳۸۳)، جستارهایی در شناخت اندیشه سیاسی معاصر غرب، تهران: موسسه تحقیقات و توسعه علوم انسانی.
- جیکوینز، لزی ای (۱۳۸۶)، درآمدی بر فلسفه سیاسی نوین: نگرشی دموکراتیک به سیاست، ترجمه مرتضی جیریایی، تهران: نشر نی.
- شجاعیان، محمد (۱۳۹۵)، عدالت از دیدگاه اجتماع‌گرایان و رهیافت‌های آن برای الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، تهران: نشر الگوی پیشرفت.
- کیکس، جان (۱۳۹۲)، علیه لیبرالیسم، ترجمه محمد رضا طاهری، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- کیملیکا، ویل (۱۳۹۶)، درآمدی بر فلسفه سیاسی معاصر، ترجمه میثم بادامچی و محمد مباشری، تهران: نشر نگاه معاصر.
- گری، جان (۱۳۸۴)، لیبرالیسم، ترجمه سید علیرضا حسینی بهشتی، تهران: نشر بقیه.
- لوین، اندرو (۱۳۸۰)، طرح و نقد نظریه لیبرال دموکراسی، ترجمه سعید زیباکلام، تهران: سمت.
- همپتن، جین (۱۳۸۵)، فلسفه سیاسی، ترجمه خشایار دیهیمی، تهران: طرح نو.

بررسی انتقادی مناظره لیبرال‌ها و ... (محمد شجاعیان و محمدرضا طاهری) ۱۸۹

مولهال، استفن و سوئیفت، آدام (۱۳۸۵)، جامعه‌گرایان و نقد لیبرالیسم. ترجمه جمعی از مترجمان، قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.

Mulhall, Stephen and Swift, Adam(1992),Liberals and Communitarians, Oxford: Blakwell.

Oneill,Shone(1997),Impartictlity in Context: Grounding Justice in a Pluralist World,New York: State University of New York Press.

Plant, Raymond(1994),Modern Political Thought, Oxford:Basil Blakwell.

Sandel,Michael,J(1982),Liberalism and the Limits of Justice ,Cambridge: Cambridge University Press.

Sandel,Michael (1984),Liberalism an It s Critics, New York University Press.

Swift, Adam (2001), Political Philosophy,Cambridge: Polity Press.

Tam, Henry (1998),Communitarianism: a new agenda for politics and citizenship, Macmillan press.

Tam, Henry (2019),The Evolution of communitarian ideas, theory and practice, Palgrave Macmillan.

Thiele, Leslie Paul(2002), Thinking Politics: Perspectives in Ancent, Modern and Postmodern Political Theory, Second Edition, New York:Chatham Fiouse Publishers.

